

שבעים שנות חקר יצירתו ופועלו של יוסף פרל

א. שלבים בחקר יוסף פרל

דמותו של יוסף פרל (1773–1839) ופועלו בספרות העברית היו בדרך-כלל שרויים בקרן-זווית של ההיסטוריוגרפיה המוקדשת לספרותנו במחצית הראשונה של המאה הי"ט, להוציא כמה ביוגרפיות בעלות צביון אפולוגטי שנתפרסמו מיד לאחר מותו. התפנית התחילה להסתמן בעיקר בשנות השלושים של המאה העשרים, עם פרסום הידיעות ברבים על קיומם של כתבי-יד נוספים בספרייתו בטרנופול ועם גילוי מסמכים רשמיים הקשורים בפעילותו הציבורית, שנשתמרו בארכיונים של השלטונות האוסטריים בגליציה. אף ההיסטוריוגרפיה של ספרות יידיש הגיבה בעירנות נוכח גילוי כתביו של פרל בידיש ופרסומם לראשונה בדפוס. מאז נצטייר פרל לא רק כסאטיריקן עברי בלבד, אלא כסופר דו-לשוני, ואף תלת-לשוני — עם פרסום כתב-היד מעטו בלשון הגרמנית.

למודעות לאישיותו של פרל ולפועלו הספרותי והציבורי תרמו רבות שיעוריו של יוסף קלחנר באוניברסיטה העברית, וספרו המונומנטלי בעקבותיהם, שבהם הוקדשה ליוסף פרל תשומת-לב מרובה. כן הצטרפה להתרחבות המחקר הטקסטואלי של עזבונו העובדה, שחלק מכתב-היד שלו לסוגיהם נשתמרו בבית-הספרים הלאומי בירושלים והם משמשים עד היום מסד נאמן לחישוב פועלו בהיקפו הריאלי; אם כי כתבי-יד חשובים, שהם בבחינת אבידה שאינה חוזרת, ירדו לטמיון עם הריסת ארכיונו וספרייתו בטרנופול ועם השוד וההרס בימי השואה שפקדו את הספרייה והארכיון של המכון המדעי היהודי יווג' בוויילנה.

ב. הספר 'מגלה טמירין' — הערכות ועיונים

מכלל חיבוריו של פרל זכה לתשומת-לב מרובה בתחום ההיסטוריוגרפיה של ספרות ההשכלה 'מגלה טמירין' (וינה 1819). ספר זה בנוי במתכונת אפוסטולרית של 151 אגרות ובו, נוסף על הקדמה שהיא חלק בלתי-נפרד של מעשה המיסטיפיקציה, התכתבות רבי-סיטריית ורבי-מסלולית בעיקר בין חסידים בני כמה קבוצות ופלגים. עלילתו העיקרית מוסכת על המרדף המפותל, על תחבולותיו והסתבכותו, אחר ספר משכילי, שלשונו גרמנית, הוא ה'בוך', העוין את תנועת החסידות והעלול לסכן את קיומה, שכן יוציא את דיבתה רעה בעיני הגויים. לכך

מצטרפות כמה עלילות־משנה שעניינן תככים ומאבקים פנימיים של תחרות בין כמה רביים של חסידים.

כאמור, הקדיש קלזנר פרק מפורט לתולדותיו ולפועלו הספרותי והציבורי של יוסף פרל. בספרו רבי־ההיקף שעניינו תולדותיה של ספרות ההשכלה.¹ לפנינו ריכוז ביו־ביבליוגרפי עשיר של כל מה שנתפרסם על פרל עד שנת 1936, אם כי פרסום הטקסטים שלו ביידיש נידון בכמה הערות בלבד. עיקר דיונו של קלזנר מוקדש כאן להיכטים הביוגרפיים של פרל ולתיאור אינפורמטיבי מפורט־יחסית של יצירותיו המרכזיות מגלה טמירין ובוחן צדיק. תשומת־לב מרובה הקדיש קלזנר לגילויי ההתקבלות של ספרי פרל על־ידי בני דורו ולאחריו, תוך רישום ביבליוגרפי מדוקדק ככל שידרו מגעת.

דין מיוחד מוקדש כאן בשולי תיאור הספר לבעיות הלשוניות, של טעויות דקדוק גסות, ז'ארגוניסמים מבהילים. עם זאת היה סבור, שלא כפרל, כי "פעמים שהלשון המשובשת של החסידים היא יותר חיה ויותר טבעית מן הלשון המשכילית והמליצית".² אשר לצביון המבני של מגלה טמירין, לא מצא בו קלזנר רצף עלילתי או תרכובת של כמה עלילות כמוכח לאחריו. סבור היה, כי "בל מכתב ומכתב הוא כמעט יצירה בפני עצמה, שהקישור שלו עם שאר המכתבים הוא רופף למדי".³

במלאת מאה שנה לפרסומו של הספר בוחן צדיק של יוסף פרל, שהוא כהמשך לספרו המרכזי מגלה טמירין, הקדיש לו שמואל ורסס מאמר מיוחד, ובו דן על־פיו על דמות הקורא של מגלה טמירין, כפי שהוא מצטייר מן השיחות המתנהלות עליו בין דמויות אפיוזיות שונות בספר זה שבא בעקבותיו. הובלט בדבריו הפער המסתמן לפיהן של שיחות אלה בין הסאטיריקן לבין קהל־קוראיו.⁴

דיונו של שמעון הלקין, בשיעוריו באוניברסיטה העברית בשנות החמישים והשישים, הצטמצמו לפועלו הספרותי בלבד של פרל, ובעיקר למגלה טמירין, תוך הערכת זיקתו לסאטירה ולמגמות הריאליסטיות בסיפורת העברית במחצית הראשונה של המאה הי"ט.⁵ אמנם, הלקין מודע לצביונו הסאטירי של מגלה טמירין, אך הוא מוצא בו גם כמה סימני־הכר של הרומן הריאליסטי בתחום

1 י' קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תרצ"ז, ב, עמ' 278-314.

2 שם, עמ' 305.

3 שם, עמ' 302.

4 ש' ורסס, 'גורלו של סטיריקן עברי וספרו', העולם, כח (1939), גל' ד, עמ' 63-64. על דרכי התקבלותו של "מגלה טמירין", ראה עתה הנ"ל: בין מציאות לבדיון: "מגלה טמירין" של יוסף פרל בעיני משכילים וחסידים, במעגלי חסידים - קובץ מחקרים לזכרו של מרדכי וילנסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 209-236; על חלקו של פרל בסאטירה בדבר פטירתו של החחה מלובלין, ראה: דוד אסף, "והמתנגדים התלוצצו שנשחקר ונפלי"; נפילתו של החחה מלובלין בראי הזיכרון החסידי והסטירה המשכילית, שם, עמ' 161-208.

5 ש' הלקין, זמרים וצורות בספרות העברית החדשה (מהדורת צפורה כגן), ירושלים תשמ"ד, עמ' 157-178.

יוסף פרל 1773–1839
לפי תזריט מועתק מן הספר יוסף פערלס יירישע פתבײם
הוצאת ייזא, וילנא;

העלילה, הדמויות, תיאורי ההווי. הוא מסתייע בכך גם בהערכתו של ש' ניגר,⁶ המבחין בו בסממנים של מעין עלילת רומן כהלכתו. הוא אף מצביע, בעקבותיו של י"ל לנדוי, על רישומי הסאטירה האפיסטולרית, אף זאת מסימני ההיכר של ז'אנר הרומן בצורת מכתבים בספרות הצרפתית של המאה הי"ח.

דיונו של ברוך קורצווייל ביצירת פרל, המנוסח בצורה מסאית תוך מעורבות נרגשת של המחבר, עוסק בצורת מגלה טמירין בהקשר של הסאטירה בספרות העולם ובגורלו של הסאטיריקן בתברה.⁷ לעומת ציון ההיבטים הז'אנריים של זיקה בין הסאטירה לרומן הריאליסטי ביצירתו של פרל, סבור קורצווייל, כי "לא ייתכן למדוד את הסאטירה בקנה מידה אסתטי וגם לא בקנה המידה של הרומן". מעיקרו הוא רואה בפועלו של הסאטיריקן החלפת אוטופיה של התברה הממוסדת באוטופיה משלו, תוך חתיירתו לקראת האידיאלי המוחלט, ומשרטט כמה מקבילות בין יצירתו של פרל לבין דון קיכוט של סרוונטס. כן מצביע קורצווייל על כך, כי הנושא של מלחמת ספרים בספרים, המתנהלת בעלילת מגלה טמירין "הוא נשמת ספרותנו החדשה". הוא סבור כי הסאטירה של פרל לא איבדה מאקטואליותה – "בעיותיה הן בעיותינו". עם זאת, היא משתלבת – להערכתו – במסורת מיטב היצירות של ספרות העולם; שכן לדעתו, מחברי הסאטירות – וולטיר, סוויפט, סרוונטס, רבֵּלָה – "כולם הם אחים ואחיו לאוטופיה של פרל".⁸

ש' ורסס התייחס אף הוא בשנת 1962 לצורתו ולהגדרת הז'אנר של יצירות פרל וכן לזיהוי ההשפעות מספרות העולם שרישומן ניכר בהן.⁹ ניתנה כאן הדעת לתפקודן האירוני של ההערות הצמודות לטקסט האגרות, אף זאת לפי המסורת הנקוטה בספרות אירופה, בז'אנר של הסיפורת הכתובה במתכונת אפיסטולרית. תפקיד מיוחד ביצירתו של פרל נתייחד להערות, ובהן ציון מקורות למכביר מן הספרות החסידית, ולהן תפקיד טרוקטורלי נכבד בינם לבין המסופר באיגרת עצמה, תוך עימות בין הלכה למעשה. אשר לספרו של פרל בוחן צדיק, הובלטה במחקר זה זיקתו לז'אנר האוטופי-סאטירי הרווח בספרות העולם, וכן לתחבולה הסאטירית של הפעילות הפסבדו-מאגית הנהוגה אף היא בז'אנר של ספרות זו, על מצעה הרציונליסטי.

על המשמעות הרעיונית העקרונית של יצירותיו הסאטיריות של פרל מגלה טמירין ובוהן צדיק הצביע יהודה פרידלנדר.¹⁰ פרל הסאטיריקן, המיישם עתה את

- 6 ש' ניגר, דערצוויילערס און ראָמאַניסטן, ניו יורק 1946, עמ' 38–46.
- 7 ב' קורצווייל: 'על הסאטירה של יוסף פרל', במאבק על ערכי היהדות, ירושלים ותל-אביב 1969, עמ' 55–95.
- 8 שם, עמ' 94. ראה גם: י' ויליאן, תנודות בעיצוב דיוקן ההמון היהודי בסאטירות של פרל, ארטו, שור ומאפו (אוניברסיטת ברי-אילן), רמת-גן תשמ"ד.
- 9 ש' ורסס, שיטות הסאטירה של יוסף פרל, סיפור ושורשו, רמת-גן 1971, עמ' 9–45. נתפרסם לראשונה: תרביץ לא (תשכ"ב), עמ' 377–411.
- 10 י' פרידלנדר, 'ערעור מעמדה של "אמונת חכמים" באספקלריה של הסאטירה העברית במאה התשע-עשרה', דברי הקונגרס העולמי השישי למדע היהדות, ירושלים תשל"ז, ג, עמ' 345–369.

המושג המסורתי הקדמון של 'אמונת חכמים', כביטוי לסמכותם הבלתי-מעוררת של תלמידי-חכמים, לצדיקי החסידים, מערער למעשה את אמינותם ויושרם המוסרי של אותם מנהיגים, כמשתמע בעיקר מהקדמתו של המהדיר הבדוי למגלה טמירין.

סוגיית ההשפעה של הספרות הסאטירית בספרות אירופה כבר הוזכרה בדרך-כלל בדיונים המצויים על מגלה טמירין. הגזירה השווה שלמד בשעתו ההיסטוריון צבי גרץ בין המכתבים הסאטיריים בלטינית אגרות החשובים (Epistolae obscurorum virorum) במאבק הדומניסטים בכמורה הקתולית (1515) נתקבלה כעובדה שאין עליה כמעט עוררין. כך סבר ישראל צינברג, שאין הרבר כלל מוטל בספק.¹¹ זו היתה גם דעתו של י' קלוזנר בדבריו על מגלה טמירין, ואילו יהודה ליב לנדוי שלל קביעה זו של גרץ והגמשכים אחריו והצביע על הרומן הסאטירי הצרפתי השד הצולע של לָסו', מן המאה הי"ז, כמקור אפשרי להשפעה על פרל.¹²

בטיעון בדבר השפעת הספרות הצרפתית, ובעיקר יצירתו של לָסו', השד הצולע, על יצירותיו של פרל, תמך גם בפסקנות צבי פפר, בצינו: "אין שום ספק לדירי שפרל הוא בעיקר חניך האסכולה הצרפתית";¹³ ואילו אברהם שאנן מצא כאן במגלה טמירין צירוף משולש של השפעות מיסודם של אגרות החשובים, לָסו' בתרגום גרמני והרומנים הסאטיריים של הסופר הגרמני ז'ן פול ריכטר גם יחד.¹⁴ הצד השווה שבהנחות הללו, שלא נסמכו כלל על הוכחות טקסטואליות או ביבליוגרפיות כלשהן.

יצירתו הסאטירית של פרל בלבושיה האפיסטולריים הוצגה על-ידי דוד פטרסון¹⁵ הן כמושפעת מן הסיפורת האפיסטולרית של ספרות אירופה במאה הי"ח הן בהקשר של הספרות העברית המשכילית שלאחריה.

ג. יוסף פרל כסופר יידיש

זכות גרולה התגלגלה לישראל ויינלץ, מי שעבד פרק-זמן בספריית פרל בטרנופול, בכך שהביא לראשונה לתודעת חוקרי ספרות יידיש את עובדת דו-לשוניותה של יצירת פרל, כעברית וביידיש כאחד, עוד בשנת 1924.¹⁶ בכלל זה אף פרסם כמה קטעים מתוך רומן היסטורי ביידיש, אנטיגנוס, אשר פרל עיבד ככל הנראה

11 י' צינברג: די געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור ביי ייִדן, ווילנה 1936, כרך ז, ספר ב, עמ' 286-287.

12 J. L. Landau, *Short Lectures on Modern Hebrew Literature*, London 1938, pp. 212-213.

13 צ' פפר, 'ההשכלה המתקופה: סקירה על ספרות-הקרב האנטי-חסידיית בראשית ימי ההשכלה', ספר השנה ליהודי פולניה, א (תרצ"ח), עמ' רלה-רלל.

14 א' שאנן, הספרות החדשה לזרמיה, תל-אביב 1962, א, עמ' 166-175.

15 D. Patterson, 'Epistolary Elements in the Novels of Mapu's Successors', *A Phoenix in Fetters*, Maryland 1988, pp. 34-43.

16 י' ווינלעז, 'אנטיגנוס' ייִדיש-ליטעראַרישער קאַלענדער, למברג 1924, עמ' 114-126.

מגרמנית. רומן זה, שהיה שמור בשלמותו והיה לאחר-מכן ברשות מכון ייוואָ בוילנה, אבד ככל הנראה בשור הגרמני שבוצע בספריית ייוואָ בגיטו וילנה בתקופת המלחמה.¹⁷

השמועה בדבר מציאותו של כתב-יד מן הנוסח ביידיש של מגלה טמירין, העתיד להתפרסם בקרוב בדפוס על-ידי ייוואָ (המכון המדעי היהודי) בוילנה, הגיעה אל חוקרי ספרות יידיש, שאף נסתייעו פה-יחם בקטעים ספורים ממנה, בחיבוריהם שנתפרסמו בשנות השלושים. עם זאת, העלו השערות עמומות בלבד אשר לצבינו ולמשמעותו של נוסח זה. כך חוקר ספרות יידיש בברית-המועצות, מאיר וינר, דן בכמה קטעים שהגיעו אליו, סמוך להופעת המהדורה.¹⁸ הוא שיער, כי מגלה טמירין ביידיש היה נפוץ בהעתקות שבכתב. כן מצא כאן נטייה לפארוודיציה של היידיש החסידי מיסודו של ר' נחמן מברסלב. וינר אף התרשם, כי היידיש של מגלה טמירין מאולצת ומעוותת – הנחה שהופרכה למעשה, לפי בירוורו היסודו של ז' קלמנאוויטש בראש המהדורה לאחר-מכן.

חוקר אחר בברית-המועצות, מאקס עריק, כבר עסק בנוסח היידיש של מגלה טמירין, עוד בשנת 1934, על-פי ידיעות ראשונות של ישראל ויינלו בדבר כתביו של פרל ביידיש שהבתיק בהם בגניזת פרל בטרנופול, שהודיע עליהם ברבים עוד בשנת 1924.¹⁹ מכיוון שעדיין לא ראה את הטקסט ביידיש עצמו, תרגם עריק ליידיש כמה קטעי מגלה טמירין של המקור העברי ושילבם בדיונו. חשובה היא הנחתו, כי ספרו זה של פרל בעברית השפיע על הספרות הסאטירית האנטי-חסידי ביידיש שלאחריו.²⁰ עריק עצמו כבר לא זכה לראות את מהדורת מגלה טמירין ביידיש, שכן באותה שנה הושם במאסר על-ידי המשטר הסטאליניסטי ומאו נעלמו עקבותיו...

הגהות שבדפוס מן המהדורה ביידיש טרם פרסומה כבר היו בידי ישראל צינברג, המתאר בספרו את דבר התגלית הזאת, אך אינו מוסיף הרבה לגוף הערכתו של מגלה טמירין עצמו, שכבר היתה מנוסחת על-ידו.²¹ הוא אף הלך שולל אחר טעות המהדירים של כתבי פרל ביידיש, שכללו בה גם סאטירה בגנות החסידים מאת חיים מאלאנה. צינברג הבחין אפוא על-פיה, כי לעומת לשון יידיש המחוספסת והבלתי-מהוקצעת של מגלה טמירין, לשון סאטירה זו היא של פרל דווקא, "והיא שפה גרעינית עסיסית".²²

17 עדות אחרונה על קיומו ואובדנה: ה' קרוק, טאָגבוך פֿון ווילנער געטאָ, ניריורק 1961, עמ' 240.

18 מ' ווינער, צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין 1917-1918 יאָרהונדערט, ניריורק 1945, עמ' 44-49.

19 י' ווינלעו (לעיל, הערה 16).

20 מ' עריק, עטיוון צו דער געשיכטע פֿון דער האַסקאַלע, מוסקבה 1934, עמ' 169-182.

21 י' צינברג, די געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור ביי יידן, וילנה 1936, כרך ז, עמ' 182-286.

22 שט, עמ' 286, הערה 2. במהדורה העברית המתורגמת מספרו של צינברג הושמטו דברים אלה, לפי מה שנתברר בינתיים בעניין זהות מחברה. יעוין: י' צינברג, תולדות ספרות ישראל, מרחביה 1959, עמ' 285. כן הובאו בתרגום העברי הנ"ל ציטוטים מפורטים מתוך

בשנת 1938 חלה התפתחות חשובה במאמצים על גאולת גניזתו של יוסף פרל, הצלחה ופרסומה ברבים, בזכותו של שמחה כ"ץ (1904-1940), יליד טרנופול, מעובדי בית-הספרים בירושלים בשנות-חייו האחרונות.²³ בשנה זו יצא כ"ץ לעיר-מולדתו, הציל משם כמה כתבי-יד של פרל ובני-דורו ועוד הספיק להדפיסם ולפרסם. כך פרסם מתוך כתבי-יד הקדמה מיוחדת של פרל בלשון יידיש, שהיתה מיועדת לתרגומו ליידיש שנתכוון להוציא לאור.²⁴ כן הפריך כ"ץ, באמצעות מכתבים שמצא בגניזת פרל בטרנופול, את דבר חיבורו של פרל את הסאטירה האנטי-חסידיית ביידיש, 'גדולת ר' וואָלף מטשאָרני אוסטראה', שנכללה במהדורת ייוואָ של כל כתבי פרל ביידיש ושזכתה אף לניתוח לשוני כאחת מיצירותיו; ואילו כ"ץ הוכיח עתה בעליל, כי סאטירה זו היא למעשה מפרי-עטו של חיים מאָלאָגה, ממשכילי גליציה בימי פרל.²⁵ כן פרסם כ"ץ כמה מאגרותיהם של הסופרים-משכילים אל פרל, כגון בלוך, לוינזון, המפיצים אור אותנטי על יחסי משכילים-חסידיים בשנות העשרים של המאה הי"ט.²⁶

סקירה על מצבה וגורלה של ספריית פרל וארכיונו השמור בו, עד מלחמת-העולם השנייה, ובה תיאור כמה כתבי-יד של פרל וכן כמה ממשכילי בני-דורו, הגנזחים כיום במחלקה לכתבי-יד של בית הספרים הלאומי בירושלים, נערכה על-ידי ש' ורסס.²⁷

הנוסח ביידיש של מגלה טמירין עורר עם פרסומו הראשון במהדורת ייוואָ בוויילנה בשנת 1937, ביחד עם שבחי סגונו המקורי ביידיש, גם הרהורים אשר לזיהויו של פרל כמחברו, אם כי כתב-היד של יצירה זו היה שמור בארכיון פרל בטרנופול, ביחד עם שאר כתביו. גרמה לכך העובדה שחיבור זה בגרסתו ביידיש שרד בהעתקה קליגרפית מעשי ידי מעתיק. גורם אחר לספק זה נבע מן העובדה, כי פרל הביע בכמה הזדמנויות רתיעה ואף התנגדות ללשון יידיש, ברוח עמדתם של משכילי גרמניה בדור המאסף ואף לאחרייו. בעלי הספקות הבודדים הללו ראו סתירה בכך, שדווקא פרל הוא שגילה נכונות להקדיש מזמנו לתרגום זה, מה גם שלפנינו ניסוח ביידיש מעשה ידי אמן.²⁸

מאז אותו פרסום של מגלה טמירין ביידיש נתגלו, ואף פורסמו, יצירות נוספות

הנוסח העברי של מגלה טמירין. יש כאן גם כמה שיבושי טקסט, שם, עמ' 268-285. יצינו גם השלמתו ועדכוניו הביבלוגרפיים על חקר פרל של מ' פיקאו, שם, כרך ו, עמ' 345-346.

23 דברים עליו: ש' וילנאי (ורסס), ד"ר שמחה כ"ץ ז"ל, ניב הסטורנט, סיון ת"ש, עמ' 7-8;

ג' קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מרחביה 1967, ב, טור 148.

24 ש' כ"ץ, 'ניצע מאַטעריאַלן פֿון דעם פּערל-אַרכיוו', ייוואָ בלעטער, XIII (1938), עמ' 558-561; 566-576.

25 שם, עמ' 565-566.

26 ש' כ"ץ, 'אגרות משכילים בגנותם של חסידיים', מאזנים, י (ת"ש), עמ' 266-276.

27 ש' ורסס, 'גנזי יוסף פרל בירושלים', האוניברסיטה, 19 (תשל"ד), חוברת א, עמ' 38-52.

28 כגון, ספקותיו של קלחנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב, עמ' 294, הערה 16.

ביידיש, מפרייעטו של פרל, שנמצאו בגניזתו בטרנאפול, אם בצורה מוגמרת אם בצורת טיוטות, שהן למעשה בעצם כתבי־ידו של מחברם. עם זאת, אברהם מאיר הברמן התמיד בספקות אלו ואף ערער על אמיתות העובדה, כי אכן היה פרל גם סופר יידיש.²⁹ הוא הצביע על כך, כי כתבי־היד של חיבוריו הם של מעתיקים, אם כי התעלם לחלוטין בטיעונו מן העובדה, כי חלק מכתביו הללו של פרל נתפרסמו על־פי טיוטות בעצם כתבי־ידו, הידוע לנו מכמה וכמה מאגרותיו ומרשימותיו. כן היה סבור, כי נוסף להתנגדותו העקרונית הנמרצת ללשון יידיש, פרל "היה גם איש עסוק מאוד בענייניו הפרטיים ובענייני בית הספר". הברמן החזיק בטיעונו אלה, שכבר הופרכו בינתיים מכמה טעמים, אף בשעה שפרסם בעצמו את הטיטה שבכתב־יד של בוחן צדיק, המשכו של מגלה טמירין, לגרסאותיה.³⁰ בפסקנות קבע גם עתה, כי "עיון קל בכתב־היד מביא למסקנה ברורה כי פרל לא חיבר חיבור זה, ולכל היותר השתתף בחיבורו". בדיקה של כתב־יד זה דווקא, על הרגלי התוספות והמחיקות של פרל, המוכרים לנו היטב מכתב־היד האחרים שלו ומן הרשימות הקשורות בקשר להתהוותו של מגלה טמירין במקורו העברי, יש בה כדי לאשש את העובדה שהוא־עצמו מחבר בוחן צדיק, נוסף על שאר כתביו ורשימותיו שהגיעו אלינו.

אשר לבעיה העקרונית הכרוכה בכתבתו ביידיש, כבר הוכח בעליל כי לפנינו אחד הגילויים לפשר יצירתם של משכילים ביידיש, למרות מאבקם הנמרץ בלשון זו; וזאת מטעמים תועלתיים, של פעולת הסברה יעילה להפצת האידיאלים של תנועת־ההשכלה אף בקרב נמענים מתוך פשוטי העם, שאינם מסוגלים לקרוא ולקלוט את המסר המשכילי מתוך פרסומים בלשון העברית או הגרמנית.³¹ בדברי המבוא למהדורת יוואָ של כתבי פרל ביידיש³² העלה ז' קלמנוביץ על נס את ההישג האמנותי של פרל בנוסח ביידיש של מגלה טמירין. הוא מצא כאן סממני לשון ספרותית המסוגלת לבטא דקויות של מחשבה ורגש. הוא הבחין ומיין מבחינה טקסטואלית את גילויי התמורה, שנתרחשו עתה במעבר מן המקור העברי אל הנוסח ביידיש, תוך פירוט מדגמי מאלף. יחד עם שבחי הטקסט ביידיש הגיע לידי המסקנה המהותית, כי במעבר לשוני זה ניטל הרבה מעוקצה הסאטירי של יצירה זו המייחד את מקורה העברי הקמאי; שכן במקומה של הלשון העילגת העברית, הרצופה יידישיזמים, שנקט פרל מתוך כוונה משכילית תחילה כתחבולה

29 אי"מ הברמן, 'האם כתב יוסף פרל חיבורים ביידיש?'. קבוצי יחד, ירושלים תש"ם, עמ' 143-149.

30 אי"מ הברמן, 'האם החיבורים העבריים המיוחסים ליוסף פרל הם באמת שלו?', שם, עמ' 150-172.

31 עיון בדברי הסבר בנידון זה: ח' שמרוק, 'יחסו של יוסף פרל ליידיש', יוסף פרל, מעשיות ואיגרות, ירושלים תשל"ו, עמ' 64-69. וכן: ש' ורסס, הקיצה עמי, ירושלים תשס"א, עמ' 251-256.

32 ז' קלמנאוויטש, 'יוסף פערלס יידישע כתבים: ליטערארישער און שפראַכניקער אַנאַליז', י' פערל, יידישע כתבים, וילנה 1937, עמ' CVIII-LXXI. נתפרסם קודם לכן: יוואָ-בלעטער, 10 (1936), עמ' 266-302.

לשם ה'לעגת קהל חסידים, הוצגה עתה לפנינו בידיש כפשוטה לשון קולחת על סממניה הטבעיים של לשון דיבור חיה. מסקנותיו והבחנותיו הסגנוניות והלשוניות הללו של קלמנוביץ משמשות עד היום אבן-פינה ונקודת-הפלגה לעיונים בטקסט היידי של יצירה זו. אכן, נתברר כבר מיד לאחר פרסומה של מהדורת כתביו של פרל בידיש, כי אחד הטקסטים הכלולים בה, גדולת ר' וואלף מטשארני אסטרה, ששימש לקלמנוביץ בסיס לניתוח פילולוגי של לשון היידיש של פרל, אינו כלל מפרי-עטו, והוא קיבל את דעת המהדיר, ישראל וינלו, שייחס לפרל חיבור זה שמצא בספרייתו ואף כלל אותו במהדורה זו, בכפיפה אחת עם מגלה טמירין. אכן, קלמנוביץ טרח הרבה להסביר בדבריו את פשר ההפרשים הסגנוניים והדיאלקטיים בין שתי היצירות הללו, ואף שיער, כי מסתמנות שתי תקופות נפרדות בהתפתחות יידיש מיסודו של פרל. עם פרסום גרסת יידיש של מגלה טמירין הגיב שמואל ניגר, המבקר בעל המוניטין, בהרחבה על מאורע זה, והכריז על פרל גם כעל סופר יידיש. "אמן הסגנון, הגורם לנו הנאה אסתטית".³³ כעבור יובל שנים התמיד ש' ורסט להרחיב יריעה זו שפרש לפנינו בשעתו ז' קלמנוביץ, במבוא למגלה טמירין בידיש, של ההפרשים המהותיים בין שני הנוסחים הלשוניים הללו.³⁴ על-פי הדגמות והשוואות טקסטואליות רבות, צוינו והוגדרו כאן ההבדלים ביניהם מבחינת הנטייה להעצמה אמוציונלית בידיש: התרחבות ריאליסטית, פירוט-יתר בידיש של מקרי התנהגות נרמזת בלבד בידיש, הבלטת הצביון האידיומטי הטבעי של הניב במקבילה בידיש לעומת עיוותו והגחכתו במקור העברי. כן נקבע, כי מסתמנת עתה בידיש נטייה ברורה למעבר לדיאלוג. אף במסגרת האפיסטולרית, המשמש חלופה לצורה המתמצתת דברים כהווייתם בנוסח העברי. צוין, כי מסתבר, מתוך הקבלה זו, שהיידיש המובלעת והמוצנעת בגרסה העברית חוזרת עתה בתרגום למקור-מחצבתה. כן צורפה לדיון מחודש זה על מגלה טמירין בלשון יידיש גם הפקסימיליה של ההקדמה לספר זה, שתורגמה אף היא בידי פרל ושלא נכללה בשעתה בטעות במהדורת כתב-היד כולו בידיש, אם כי היתה ברשות המהדירים. נוסף על כך צורפה עתה למאמר ההקדמה המיוחדת בידיש שנכתבה בידי פרל, המתארת בצורה נרטיבית את הנסיבות שבהן החליט לתרגם את הספר לידיש. עתה תורגמה לעברית הקדמה זו, שנתפרסמה בשעתה במקורה על-ידי ש' כ"ץ, המתארת בצורה מהימנה את מניעיו של פרל לתרגום זה של מגלה טמירין.³⁵

מחברותו של הנוסח בידיש של מגלה טמירין, בידי פרל עצמו, שקלחנר והברמן בשעתם ניסו לפקפק בה, מקבלת עתה את אישושה הנוסף לאור ההשוואה המפורטת שבין שני הנוסחים הלשוניים של היצירה, בעברית וביידיש, בידי

33 ש' ניגער, דערציילער און ראָמאַניסטן, עמ' 38-46. יצוין גם מאמרו החשוב על מהדורה זו, של ש' כ"ץ: 'כתבי פרל', דבר, מוסף, גל' 8 (עמ' 4-5), 3.12.1937.

34 ש' ורסט, 'מלשון אל לשון: סממני הנוסח בידיש של 'מגלה טמירין' מאת יוסף פרל', חוליות, 3 (1996), עמ' 59-108. וכן הנ"ל: הקיצה עמו, ירושלים תשס"א, עמ' 281-320.

35 שם, עמ' 84-92.

ורסס,³⁶ שכן מסתבר, כי הטקסט ביידיש הוא כולו בסימן של הרחבה לעומת המקור העברי הן מבחינת הפרטים התיאוריים הן מבחינת הצביון הסגנוני ביידיש המייחד גם את שרידי שאר יצירותיו כפי שנשתמרו בכתב-יד. סביר מאוד להניח, כי שינויים כגון אלה יכלו להתבצע רק על-ידי המחבר של הנוסח העברי עצמו, שכן מצויים ביידיש גילויים של זיהוי פרסונלי-שמי של כמה מן הדמויות המוזכרות בטקסט העברי בצורה סתמית או אלמונית. מצויים כאן פרטי מידע נוסף אשר לאורח התנהגותן של הדמויות, בשעה שהדבר סתום ונרמז בלבד במקור העברי. אלה הם שינויים ותוספות אשר רק פרל המחבר היה מסוגל להבהירן ולהשלימן, תוך כדי חיבור הנוסח המקביל ביידיש.

כן מצויות עתה מקבילות לשוניות, לקסיקליות וצירופים שלמים, בנוסח ביידיש של מגלה טמירין החוזרות ונשנות גם בטיטות של כתביו האחרים של פרל בלשון זו. שלא כבזמן פרסומו של כתב-היד ביידיש של מגלה טמירין בשנת 1937, אפשר עתה להכריע סופית בשאלת מחברותו של פרל של הנוסח ביידיש, לפי הכתבים השונים שנתגלו ונתפרסמו מאז מתוך האוסף בירושלים, אף אם נוסח מגלה טמירין ביידיש הגיע אלינו, כאמור, בכתב-יד קליגרפי של מעתיק.

הטיטות של כתב-היד שמוצאם מגניות פרל בטרנופול, אשר טבועה בהם החותמת בלשון הגרמנית של ספרייתו בטרנופול, יש בהן כדי לאשש את מידת מהימנותם הוודאית של אותם כתב-ידי, שנמצאו באותה גניזה, גם אם נעשו לפרקים בידי מעתיק בכתב-יד קליגרפי. אלו הן בדרך-כלל טיטות על סימניהן הקבועים החוזרים ונשנים, תיקונים, מחיקות ותוספות; יש בהן כדי לקבוע סופית, נוסף על מוטיבים, תכנים ודרכי-ניסוח, שאכן אלה הם כתבים מפרי-עטו של פרל. כך דינן של יצירות המצויות כיום ביידינו, כגון מעשה מאבירת בן מלך וגרסה ראשונה של בוחן צדיק, כן יש ביידינו כיום רכיבים מן המעבדה של פרל, הממחישה שלבים שונים של כתיבת מגלה טמירין בנוסח העברי הן על-ידי חיבור סדרת אגרות שלא נכללו במגלה טמירין הנדפס הן על-ידי רישום רצוף של ראשי-פרקים ובהם תמציות תוכנן של אותן אגרות שרובן ככולן נכללו בספרו הנדפס. טיטות אלו מצויות אף הן באותו כתב-יד ובאותם הרגלי כתיבה של שאר טיטות וקטעי דברים שנשתמרו עד היום.

ד. פרסומי כתבים גנוזים של פרל

מכלל היצירות הכתובות בידי פרל בלשון יידיש יצוין גם במיוחד תרגומו רב-ההיקף של הרומן האנגלי, על-פי תרגום לגרמנית, של טום ג'ונס מאת הנרי פילדינג. כתב-היד של תרגום זה, המאלף מבחינת לשון היידיש שלו, של המחצית הראשונה של המאה הי"ט, שמור עתה בירושלים והוא תואר בפרוטרוט על-ידי ש' ורסס.³⁷

36 שם, עמ' 59-84.

37 ש' ורסס, יוסף פרל כמתרגם ליידיש של 'טום ג'ונס' לפילדינג, דברי הקונגרס העולמי

מצוי כאן תיאור מפורט של כתב־היד, תוך אישוש מהימנותו כמעשה ידי פרל. הוסבר הרקע הדידקטי־משכילי להתהוותו וצוינו רמזותיו העוקצניות המוסוות בין השיטין של פרל כלפי החסידות ומנהיגיה. נעשה כאן בפרוטרוט בירור מודגם של גילויי המתיחות התלת־לשונית — עברית, יידיש וגרמנית — בלשון התרגום. מתוארת חרירת היסוד הגרמני ליידיש של פרל, בגלל שימושו בתרגום הגרמני של הספר. כן צוינו יחד עם ההשמטות המרובות מתוך המקור, בעיקר במישור הדיגרסיבי מטעם המחבר, גם גילויי הייהוד המופיעים בו, באמצעות הענקת כמה מסממני האפיון לרמזותיו מטעם פרל המתרגם את אורח חשיבתן ודרך הבעתן על־פי מערכת מושגים השאובה מן ההווי היהודי המסורתי.

כשם שתרגום זה ליידיש היה טעון לכאורה הוכחה שהוא אכן בגדר מעשה ידי של פרל, כך הוא גם משמש אחד האמצעים לאשש זו פעם נוספת את זהות המחבר של כתב־יד אחרים המתוארים בסקירתנו זו. הדברים אמורים הן מבחינת גזירה שווה לקסיקלית הן מבחינת צירופי ניבים שלמים, השגורים עתה בפיהן של כמה מדמויותו מיסודו של פילדינג.

המהדורה של מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו היא פרי שיתוף־פעולה בין חוקרי יצירותיו של פרל בעברית וביידיש.³⁸ לפנינו שחזור של כתבי פרל, בעברית וביידיש, על־פי כתב־יד מגניזתו שהיו שמורים בירושלים ובני־יורק, ובהם מיסטיפיקציה לשונית ומוטיבית של סיפורי ר' נחמן מברסלב שנתגלו כביכול לאחר פטירתו, בצירוף התכתבות של חסידיו הנאמנים, המסבירה את פשר נסיבות מציאתם. לסיפורים אלה מגמה משכילית מובהקת, ברוחו של פרל, המתאר את נצחון התבונה הרציונליסטית והכחדתה של החסידות בסיועו ובהתערבותו של השלטון במדינה האלמונית כביכול. חנא שמרוק, בחלקו במבוא למהדורה מוערת זו, דן במקורות החסידיים של הסיפורים הללו, ובירר את יחסו השלילי של פרל ללשון יידיש ועם זאת את פשר שימושו ההסברתי בה למטרותיו. כן הגדיר את צביונה של יידיש שכתב בה, המשמשת כתעודה לשונית היסטורית ממדרגה ראשונה. ש' ורסס, בחלקו במבוא, עסק בתיאור כתב־היד ומוצאו ומידת מהימנותו. כן השווה את ההפרשים הניכרים בין שני הנוסחים הלשוניים המקבילים של מעשה מאבדת בן מלך, עקב אחר גילויי החדירה של לשון יידיש אל תוך הנוסח העברי מבחינה לקסיקלית ודרכי הגייה. כן התחקה בפרוטרוט אחר המחיקות החוזרות ונשנות בטקסט העברי, המעידות על לבטי הניסוח שנתלבט בהם פרל המשכיל, בין לשונו העברית המליצית והתקנית לבין לשון ר' נחמן הברדייה, שהיתה מיועדת להעצים את מהימנות המיסטיפיקציה של מסמך חסידו מובהק כביכול.

השישי למדע היהדות, ד (תש"ם). עמ' 63–84; הנ"ל, מלשון אל לשון: יצירות וגלגוליהן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 383–405.

38 יוסף פרל, מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו, ההדירו לפי כתב־היד של המחבר חנא שמרוק ושמואל ורסס, ירושלים תש"ל. רצנויות על מהדורה זו: ג' קרסל, יוסף פרל הוצא מהגניזה, מעריב, 26.12.1940; א"מ הברמן, 'מגנוי יוסף פרל', הפועל הצעיר, 63 (1941), גל' 14, עמ' 21–22.

מכלל הפרסומים של כתבי פרל בעברית וביידיש, שקיומם לא היה ידוע עד כה, השמורים כיום במחלקה לכתבי-היד בבית-הספרים הלאומי בירושלים, תצוין גם איגרת סאטירית-היתולית שנכתבה לכאורה בידי חסיד, הבא להביע את הערכותיו העוקצניות וההיתוליות על חשבון המשכילים המשתתפים בשנתון, בעריכת של גולדנברג כרם חמד.³⁹ חיבור זה, שנשתמר בעצם כתב-ידו של פרל, התפרסם עתה במהדורה מפורשת ומבוארת. זוהי רצוניה סאטירית, מיתממת לכאורה, הגדושה רמזים אישיים כלפי כמה מסופרי כרם חמד שבו גם השתתף פרל עצמו בעילום-שם בכמה מפרסומיו. בהשגותיו של פרל על תוכנם של כמה מפרסומי כרם חמד הוא בא לפרוע חשבונות אישיים עם אי-אלה ממשכילי גליציה בני-דורו, דווקא בלשון חסידים על גינוניה, שהוא נזקק לה בהתכתבות בינם לבין עצמם במגלה טמירין. עם זאת, אף כאן לא החמיץ את ההזדמנות לשזור את עקיצותיו ורמזיו המלעיגים כלפי החסידים עצמם.

מתוך אוסף פרל השמור במחלקה לכתבי-יד בבית-הספרים הלאומי בירושלים פרסם בין השאר ש' ורסס מהדורה מבוארת בצירוף מבוא, להערותיו של פרל בכתב-ידו, שרשם בשולי הסאטירה מחכימת פתי של מנחם לפין, שאברה.⁴⁰ כן הותקן לדפוס על-ידי ורסס, על-פי החומר באוסף הג'ל, חיבור נרחב על המעבדה של יוסף פרל, על-פי טיוטות שונות, של ראשי-פרקים, גרסאות של מגלה טמירין וחיטוב נוספות של אגרות בנוסח מגלה טמירין, העתיד להתפרסם.

בתקופת סקירתנו זו נתפרסמו מכתבים מפרי-עטו של פרל, בעיקר בלשון גרמנית באותיות עבריות, על-פי פנקס ההעתקות שהיה שמור בארכיונו בטרנופול. ישראל ויינלו, שהביאם לבית-הדפוס, שילבם במבוא הביוגרפי המפורט, שפרסם בראש התרגום ליידיש של מהדורת מגלה טמירין. יש בהם חומר מהימן לביוגרפיה של פרל ולפעולתו הציבורית בשדה החינוך ובחיי הקהילה. בין הנמענים מופיעים הסופרים משכילי גליציה ש"י רפפורט, י"ש ביק, מ' לפין ונחמן קרוכמל.⁴¹

במאבקו הנמרץ והמתמיד נגד תנועת-החסידות שבזמנו, לא הסתפק פרל בפרסום כתביו הפולמוסיים והסאטיריים בלבד, אלא גם הסתייע בכתבי-פולמוס שמצא לפניו. מתוך גניתו בטרנופול, ולאחר-מכן בירושלים, העלה יצחק בקון את דבר נסיונו של פרל לפרסם מחדש את כתב-הפולמוס ספר ויכוח של ישראל ליבל, בתוספת הקדמה, מכתב בדוי והערות משלו.⁴² אלא שלא נסתייע הדבר ולא עלה בידו לפרסם מהדורה זו, בשל סירובה של הצנזורה האוסטרית.

39 ש' ורסס, 'חיבור סאטירי לא נודע של יוסף פרל: כתב-העת 'כרם חמד' וסופריו בעיני חסיד', ספרות, א (1968), מס' 1, עמ' 206-227.

40 ש' ורסס, 'בעקבותיו של החיבור 'מחכימת פתי' האבוד', קריית ספר נה (תש"ס), עמ' 379-397; הג'ל, מגמות וצורות בספרות ההשכלה, ירושלים תש"ן, עמ' 319-337.

41 י' ווינלעו, 'יוסף פערל, זיין לעבן און שאפן', פערלס יידישע כתבים, וילנה 1937, עמ' LXX-VII.

42 י' בקון, 'לאופיה של האגרת נגד הבעש"ט, ציון, לב (תשכ"ז), עמ' 116-122.

ה. פועלו הספרותי והציבורי של פרל בעיני ההיסטוריונים

דמותו של פרל ופועלו הציבורי כבר עוררו את תשומת-לבו של ההיסטוריונים עוד לפני התקופה הנסקרת על-ידינו, בפרסומיהם של נתן מיכאל גלבר ויעקב נאכט בשנות העשרים. אך הגדיל לעשות בתחום זה רפאל מאהלר, שחשף בהיקף נרחב את פעילותו הנמרצת של פרל נגד התנועה החסידית, בגליציה בעיקר, לא רק באמצעות יצירותיו הסאטיריות שלחלקן כבר יצאו מוניטין, אלא גם על-ידי השתדלויותיו הבלתי-פוסקות אצל השלטונות האוסטריים, המבקשות את התערבותם במאבקו בתנועה זו. מאהלר חשף תעודות ותוכירים של פרל בגנותם של חסידים ומנהיגיהם וכן התכתבות בין פקידים שונים בממשל האוסטרי בעניין זה, שהיו שמורים וחסויים בארכיון הממלכתי בלבוב ושהספיק עוד להעתיקם סמוך לפרוץ מלחמת-העולם השנייה ולהביאם כלשונם וככתבם כנספח למחקרו בסוגיה זו. לראשונה נתפרסם מחקרו על נושא זה בספרו בלשון יידיש עוד בשנת 1942.⁴³ ממצאיו הגיעו לקורא העברי רק כעבור כעשרים שנה בתרגומו העברי של הסופר אביגדור המאירי, יחד עם שאר מחקריו של מאהלר העוסקים במאבק שניטש בין משכילים לחסידים.⁴⁴ לקוראי אנגלית הגיע מחקר זה רק כעבור למעלה מארבעים שנה מאז פרסומו הראשון, ללא הנספח של המסמכים.⁴⁵

עקרונית התייחס מאהלר באהדה מסויגת לתפיסת-עולמה של תנועת-ההשכלה. את דיונו הוא מסכם בוז הלשון: "ערכה הקיים של תנועת ההשכלה ספון באותם מיסודות האידיאולוגיה שלה שהיו מתקדמים בשעתו. את היסודות השליליים של זרם זה — אנו מסלקים כנטל מורשה מעיק במעמדנו כיום".⁴⁶ אברהם רובינשטיין סקר אף הוא את מאבקו של פרל בקהל החסידים, תוך היקקות להתערבותו של השלטון האוסטרי בגליציה. הוא מסתמך למעשה על כמה מממצאיו של מאהלר ומצרף לכך את משמעות הרדיפה אחר ה'בוך' המסוכן, הוא הספר בלשון הגרמני, הנועד לקוראים הנוכרים — לדעתו — כדי להבאיש את ריחה של החסידות בעיניהם וכדי להסתייע בהתערבותם העוינת במאבק זה. רובינשטיין מוצא זהות בין ה'בוך' הזה שבמגלה טמירין לבין כתב היד על מהות כת החסידים שחיבר בלשון הגרמנית. כן הוא רואה הבדל עקרוני בין דרכו של מיועדו של פרל, מנחם לפין, שקרא לטפח את ה'ז'אנר הסאטירי ככלי-נשק המיועד

43 ר' מאהלר, 'יוסף פערלס קאמף קעגן חסידות אין ליכט פֿון אָפֿיציעלע דאָקומענטן, דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19טן יאָרהונדערט, ניויורק 1942, עמ' 164-241. יעוין גם: מיכאל הכהן בראוור, 'לפני מאה שנה', ההד, יב (תרצ"ג), חוברת 10-11.

44 ר' מאהלר, 'מלחמתו של יוסף פרל בחסידות לאור מסמכים', החסידות וההשכלה, מרחביה 1961, עמ' 166-186. ראה שם גם הפרק, 'לוות השנה ליוסף פרל', עמ' 187-208.

45 R. Mahler, 'Joseph Perl's Struggle Against Hasidism', *Hasidism and the Jewish Enlightenment*, pp. 121-148.

46 ראה מאהלר, חסידות והשכלה, עמ' 158.

לפגוע בחסידות, בעיקר לשם הסברה בקרב הציבור היהודי, לבין נטייתו המתמדת של פרל, אשר "שם מבטחו בלחץ מן החוץ".⁴⁷

חשיבות מיוחדת נודעת לפיענוח שמות הדמויות והמקומות להתרחשות העלילה במגלה טמירין ובוחר צדיק, שהוסו בידי המחבר על-ידי גימטריות למיניהן. בנגינת פרל בטרנפול היה שמור מפתח מפורט לפיענוח השמות הללו, אך לא שרד.⁴⁸ פיענוח השמות הריאליים הללו, השאובים מן המציאות הקרובה שבה התרחשה העלילה, חשוב הן לחוקר הספרות, המגלה עניין בקביעת התחומים בין מציאות לבין עיצובה הבדיוני באמנות הסיפור, הן להיסטוריון הכא לחשוף את גרעיני המציאות האותנטית במרקם בדיוני זה. בעניין זה הרים חנא שמרוק תרומה של ממש, בבואו לפענח כמה גימטריות שנועדו להסוות את פרטי המתרחש. בעקבות פיענוח זה גם השכיל לתאר פרשה אותנטית של הפצת ספרי חסידות הנדפסים ברוסיה והמזרחים לגליציה. תוך עימות בין המסופר במגלה טמירין בלשון הדמויות הפועלות, לבין התזכירים ששיגר פרל לרשות בעניין זה, חשף לפנינו כמה פרשיות ממאבקו של פרל בחסידות בתיומנו והבליט את הרקע ההיסטורי לכך.⁴⁹

תצוין גם תרומתו של שמרוק במסכת שמות ביצירות פרל, בבירור פשר השם בעל החשיבות "מרדכי" כסימן-היכר של משכיל לוחם בחסידות, כפי שהוא מוצג במגלה טמירין ובמעשה מאבדת בן-מלך. שם חשוב זה מתואר על-ידי כחוליה במסגרת השימוש בו בספרותו לתקופותיה.⁵⁰

מעבר לשימוש בפיענוח השמות נסתייע שמרוק בכמה עובדות ותיאורים הכלולים במרקם של הסאטירות של פרל לשם תיאור מעמדה של החסידות בחיי הציבור היהודי בראשית המאה הי"ט. כך נהג בדיונו בתופעת החוכרים והחכירות מידי נוכרים ותלותם של החוכרים בצדיקי החסידים, הקובעים את ההעדפות של זכות החזקה על כך. הוא נסתייע בחומר האצור והמוסווה לעתים באגרות של מגלה טמירין, תוך פיענוח השמות המוסווים של הקהילות והצדיקים.⁵¹ כך נהג גם שמרוק בדיונו במוסד השחיטה במעמד השוחטים, עם התמורות המפליגות שנתרחשו במנהגים בהשראת החסידות ובהשפעתה הריאלית בחיי הקהילה, תוך

47 א' רובינשטיין, 'ההשכלה והחסידות: פעילותו של יוסף פרל', שנתון בריאילן, יב (תשל"ד), עמ' 166-178.

48 מעיד על קיומו ש' כ"ץ: 'הוספות לרשימת דפוסי טארגאפאל', קריית ספר, טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 515, הערה 1.

49 ח' שמרוק, 'דברים כהיתם ודברים שבדמיון במגלה טמירין' של יוסף פרל, ציון, כא (תשט"ז), עמ' 92-99; וכן בחלקו בחיבורו של שמואל אטינגר, 'לתולדות היישוב היהודי בקרמניץ', בין פולין לרוסיה, ירושלים, 1994, עמ' 354-356.

50 ח' שמרוק, 'השם המשמעותי מורכבי-מארקוס — גלגולו הספרותי של אידיאל חברתי', תרביץ, כט (תש"ך), עמ' 93-95.

51 ח' שמרוק, 'החסידות ועסקי החכירות', ציון, לה (תשל"ל), עמ' 188-192. רשימה מלאה של שמות המקומות והאישים שפוענחו, נכללה עתה עם הפירסום המחודש של מאמר זה. ראה: ח' שמרוק, הקריאה לנביא: מחקרי היסטוריה וספרות, ירושלים, 1999, עמ' 153-155.

התערבותם הפעילה והמכרעת של צדיקי החסידות. אף בעניין זה חשף חומר מהימן הראוי לענות בו בכמה איגרות של מגלה טמירין.⁵² על השמות הללו שפוענחו בידי שמרוק הוסיף אברהם רובינשטיין כמה פיענוחים משלו המופיעים במגלה טמירין.⁵³ כך הסביר את פשר השם 'עובדיה בן פתחיה', המהדיר הברזי של מגלה טמירין, המצביע על השם 'יוסף פערל'. הוא פיענח את פשר השם 'משה מטורבוסמי', המוזכר בהקדמה לספר זה, שהוא זהה על-פי חשבון הגימטריה עם 'מנחם מענדל לפין מסטאנוב'. כן גילה וחשף את שמו של לפין המוזכר בשיחות המתנהלות בספר בוחן צדיק, במסווה נוסף, והוסיף על-ידי כך נדבך חדש למסכת היחסים שביניהם. במעטה של גימטריות מכחיש כאן פרל בנימה מבודחת את השמועות בדבר חלקו של לפין בעל הסאטירה האפיסטולרית האנטי-חסידיית מחכימת פתי שאבדה, כשותף בחיבור מגלה טמירין. פעולתו של פרל כעסקן בשדה החינוך המתוקן ברוח ההשכלה הוארה בצורה יסודית ומתועדת היטב על-ידי ההיסטוריון פיליפ פרידמן.⁵⁴ חיבורו נכתב למעשה עוד בשנות השלושים, אלא מפאת תלאות המלחמה נשתהה פרסומו זה למעלה מעשר שנים, מאז נמסר לדפוס. המחבר עשה שימוש נרחב בארכיון של פערל, שעדיין היה שמור בטורנפול, ונסתייע במכתבים, בתזכירים ובתוכנית-לימודים מפורטת שהיו שמורים בו. לפנינו סקירה של התפתחות בית-הספר החדש מיסודו של פרל בטורנפול מאז שנת 1815. נכלל פה תיאור העקרונות הפדגוגיים שהיו מונחים בייסודו ובפעולתו, צוות המורים שהורו בו, המאבק על קיומו בקרב הציבור היהודי ותיאור השקפותיו של פרל המשכיל על תוכניתו ודרכי ההוראה בו והתמורות שחלו בו במשך שנות-קיומו, תוך צמצום מתמיד של הוראת לימודי היהדות. חשיבות-משנה נודעת לחיבורו זה של פרידמן, שחלק ניכר מן המסמכים, תוכניות-הלימודים והתוכרות המובאים בו ככתבם וכלשונם ירדו לטמיון בתקופת המלחמה, כשגניות יוסף פרל בטורנפול לא נשתמרה עוד.

ככלל מאבקו הממושך של פרל בתנועה החסידיית ובמנהיגותה צוינה בספרות-המחקר התנגדותו הנמרצת למנהג לתרום לקופת ר' מאיר בעל הנס, שטופח בזמנו על-ידי המנהיגות החסידיית. פרל ניהל מאבק זה הן בפניות-זוכריו לשלטונות בעניין זה, הן בתבולות סאטיריות מתוחכמות. בקונטרס כתיב 'למאור', שפרסם בשנתן כרם חמד, מתואר מאבק זה, תוך משחק בהעלמת חלקו של פרל, מחבר המכתבים האותנטיים המתפרסמים כאן. הוא מפצל את זהותו בין כמה דמויות ושוטח את טיעוניו בדבר השימוש של כספי ר' מאיר לצורכיהם של ראשי החסידות. א' רובינשטיין דן בהרחבה בקונטרס זה, תוך תיאור שיטות ההסוואה של

52 ח' שמרוק, 'משמעותה החברתית של השחיטה החסידיית', ציון, כ (תשט"ו), עמ' 47-72. נתפרסם מחדש: שם, עמ' 33-63.

53 א' רובינשטיין, 'מדרש השמות של יוסף פרל', תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 205-216.

54 פ' פרידמן, 'יוסף פערל ווי א בילדונגס-טוער און זיין שול אין טארנאפאל', ייווא-בלעטער XXXII-XXXI (1948), עמ' 131-192.

פרל וליבון המציאות ההיסטורית החוץ-בדיונית הקשורה במוסד זה של קופת ר' מאר בעל הנס.⁵⁵

ענף מיוחד לפעילותו הספרותית-הסברתית של פרל היו שלושה לוחות-השנה שפרסם בראשית דרכו בעולמה של תנועת-ההשכלה, בשנים 1814-1816. אמנם, קלחנר כבר נזקק ללוחות אלה בקצרה, אך רפאל מאהלר הרחיב את היריעה והסביר את משמעותו של החומר האנתולוגי-דידקטי שנכלל בהם, ובו אגרות תלמוד וסיפורי אומות-העולם, הטפת דברי מוסר באיצטלה של יראת-שמים, היחס לאומות-העולם וכדומה. טקסטים אלה שליקט פרל, נערכו והוגשו על-ידו בנוסח עממי-יראי, והם — כהוכחתו של מאהלר — מקור חשוב המשקף את עמדתה של תנועת-ההשכלה כלפי כל תחומי החיים.⁵⁶

מכלל הפרסומים של כתבי פרל, שלהם חשיבות להיסטוריון של המאבק בין השכלה לחסידות תצוין מהדורת כתב-היד בלשון הגרמנית Über das Wesen der Sekte Hasidim ('על מהות כת החסידים') על-ידי א' רובינשטיין.⁵⁷ חיבור פולמוסי זה משנת 1816, שנכתב מעיקרו בצורת הרצאה עיונית על דרך ההסברה הרציונליסטית השוללת את קיום תנועה זו מעיקרו, נתפרסם עתה במקור הגרמני ונלוו לו ביאורים נרחבים בעברית וכן מבוא מפורט, שכבר נתפרסם בגרסתו הראשונה בנפרד 14 שנים קודם-לכן.⁵⁸

במבוא זה עוסק המהדיר בבירור זהותו של מחבר כתב-היד. הוא בוחן ומדגים את שימושו, הסאטירי-פולמוסי, כמובאות המרובות מן המקורות של הספרות החסידית, תוך סלקטיביות מגמתית. כן הוא מברר את דעותיו והערכותיו של פרל, כפי שהן מצטיירות מכתב-יד זה, תוך עימות עם שאר כתביו המאוחרים — במעמדו של הצדיק, בענייני חברה ומוסר, ביחס החסידים למדינה ובררכי שימושם בסימבוליקה הקבלית בכתביהם. רובינשטיין אף משתדל להוכיח, חזאת על דרך ההגומה, את זיקת חיבורו זה של פרל לשיטות הפולמוס הנקוטות בידי הספרות האנטישמית של ימי-הביניים.

דיון מטכם במאבקה של תנועת ההשכלה בחסידות, המודגם באמצאות פועלו הספרותי-סאטירי של יוסף פרל, בצירוף טקסטים, נערך על-ידי ישראל ברטל במסגרת חוברות-ההוראה של האוניברסיטה הפתוחה בתל-אביב.⁵⁹

55 א' רובינשטיין, 'קונטרס 'כתית למאור' של יוסף פרל', עלי ספר, ג (תשל"ז), עמ' 140-157.

56 מחקר זה נתפרסם לראשונה באנגלית R. Mahler, The Hebrew Almanacs of Joseph Perl – A Sidelight on the Haskalah, *Journal of Jewish Bibliography*, vol. III (1942), No. 1-2, pp. 22-31; vol. 4, pp. 75-83. הוא נכלל מחדש בספרי חסידות והשכלה.

57 יוסף פרל, על מהות כת החסידים, ההדיר לפי כתב-היד והוסיף מבוא וביאורים אברהם רובינשטיין, ירושלים תשל"ז. רצנויה על מהדורה זו: דוד תמר, 'החסידים בעיני יוסף פרל', הארץ, 18.11.1977.

58 א' רובינשטיין, 'כתב היד 'על מהות כת החסידים', קרית ספר, לח (תשכ"ג), עמ' 263-272, 415-424; לט (תשכ"ד), עמ' 117-136.

59 י ברטל, יהודים בעידן של תמורות, יוסף פרל, תל-אביב 1978, יחידה 10.

היבטים היסטוריוגרפיים על יחסו של פרל לשבתאות⁶⁰ ולגאון ר' אליהו מווילנה⁶¹ (הגר"א), מצויים בעינו של ש. ורסס.

יוסף פרל מצטייר לפי הפרסומים השונים של כתביו בתקופה האחרונה לא רק כסופר עברי מובהק, שתורם רבות לזיאגור הסיפורת הסאטירית בלשון העברית של תקופת-ההשכלה, אלא למעשה כסופר תלת-לשוני, הנוזקק, אם בגלוי אם בסתר, לעברית, לגרמנית וליידיש.⁶²

הביוגרפיה המפורטת של פרל שחברה בידי ישראל ויינלז, מבוססת לא רק על הספרות המוקדשת לו המצויה בזמנו, אלא גם על ההתכתבות הענפה שקיים עם עמיתיו, משכילי גליציה, וכן עם השלטונות, שנשתמרה בפנקסו של פרל ובו שמר על העתקות מכתביו וכן על מכתבי נמעניו.⁶³

ביוגרפיה זו של פרל פוסחת בדרך-כלל על שלבי פעולתו הספרותית ועניינה בעיקר פעילותו כעסקן בחיי הציבור היהודי ובשרה החינוך. כוחו והישגו של ויינלז היה בעיקר בחישוף חומר חדש שהיה שמור בכתב-יד ובצירופו הכרונולוגי השקוד, ללא קישור פנימי וממשי בין העובדות המהימנות הללו לבין חיבוריו שבדפוס ושכתב-יד. דמותו של פרל העסקן הפעיל בחיי הציבור היהודי נתפסה על-ידו באספקלריה אידיאלית, ולעתים אף אפולוגטית, כהמשך לקו זה שרווח כלפי דמותו בספרות הביוגרפית המשכילית ובו שלאחריה. דיוקן אידיאלי זה השתנה הרבה לפי התעודות שנתפרסמו בינתיים על-ידי מאהלר, מתוך הארכיון הממלכתי בלבוב. מאהלר אכן ערער על תפיסה זו של ויינלז והצביע על התעודות הרשמיות שפרסם בינתיים, שיש בהן כדי לחשוף את מאמציו הסמויים הבלתי-נלאים של פרל לקטרג על מעשי החסידים ומנהיגיהם בפניותיו לשלטונות האוסטריים בגליציה. כן הצביע כאן על השאיפות האישיות של פרל ועל להיטותו אחר הכבוד וההכבודים.⁶⁴ פיליפ פרידמן, שהציע תיקונים והוסיף פרטים לביוגרפיה זו, על-פי מסמכים מתוך ארכיון פרל, שהיו גם לנגד עיניו, הביע אף הוא את השגותיו ברוח זו מבחינתו של ההיסטוריון.⁶⁵

ו. תרגומים של 'מגלה טמירין'

נוסף על תרגום מגלה טמירין מעברית ליידיש בידי פרל עצמו — זואת כמכשיר הסברה על מהות החסידות המיועד לקהל נמענים בני-זמנו, שאינם מסוגלים

60 ראה: ש' ורסס, 'השכלה ושבתאות', ירושלים תשמ"ח, עמ' 106-112.

61 'הקיצה עמי', ירושלים תשס"א, עמ' 42-46.

62 ש' ווערסעס, 'צווישן דריי שפראכן; וועגן יוסף פערלס יידישע כתבים אין ליכט פֿון ניע מאַטעריאַלן', די גאַלדענע קייט, חוברת 89 (1976), עמ' 150-177.

63 י' ווינלעז, 'יוסף פערל זיין לעבן און שאַפֿן, פערלס יידישע כתבים, וילנה 1937, עמ' LXX-VII. יעוצן גם הנ"ל, 'מתוך יומנו של יוסף פרל', העולם, טז (1928), גיליון לו, עמ' 714-715; לח, עמ' 737-738. המכתבים המובאים כאן תורגמו מגרמנית לעברית.

64 R. Mahler, 'Yidische Ksovim', *Jewish Social Studies*, I (1939), No. 4, pp. 487-488.

65 פ' פרידמן, 'מספרות ההשכלה', תחומים, חוברות ב-ג (תרצ"ח), עמ' 156-159.

לקרוא את ספרו בלשון העברית — מצויים תרגומי קטעים יחידים, המשמשים להדגמה בלבד. כך תורגמו בשנת 1910 כמה קטעים בידי ישראל דודון לאנגלית, במסגרת ספרו המוקדש לתולדות הפרודיה העברית בספרותנו לתקופותיה.⁶⁶ תרגום קטעים לפולנית נעשה בידי שלמה לאסטיק על-פי הנוסח בידיש של מגלה טמירין במהדורת וילנה, במסגרת הפרק המוקדש לפרל, בספרו לתולדות ספרות ההשכלה בפולין.⁶⁷

אחד הפרסומים החשובים של כתבי פרל בזמן האחרון, החותם לפי שעה תקופה של שבעים שנות חקר יצירתו ופועלו של יוסף פרל, היא המהדורה בלשון האנגלית של מגלה טמירין מאת דב טיילור.⁶⁸ המתרגם־מהדיר מבהיר את דרכו ושיטתו בתרגום לשונו העברית החסידית של הספר לאידיוס אנגלי בן־זמננו ונוקק לשם כך לאנגלית כפי שהיא שגורה בפי יהודים ממזרח־אירופה שהשתקעו בניו־יורק ובלונדון ובכל מקום אחר, על ההטעמה, ההיגיו והתחביר משלהם, שיש בהם עדיין עקבות לשון האם שלהם. כל זאת כדי לקרב את הטקסט האיזוטרי הזה של מגלה טמירין לקהל נמעניו קוראי האנגלית.

כן נתן טיילור את דעתו לבעיות ההיגיו של שמות הדמויות ודרך מסירתם בלשון הדיבור באנגלית. תפיסתו הכוללת היתה — כהצהרתו לקהל נמעניו — שיש לקרוא את הספר מגלה טמירין לא כספר היסטורי או ככתב־פולמוס דתי, אלא כרומן. הוא צירף גלוסרים ומילונים, כגון רשימת מנהיגי החסידות ומחברי ספרותה המוזכרים בספר, פיענוח השמות של דמויות ומקומות המוסווים כאן על-ידי גימטריות. לשם הבנת הטקסט כפשוטו במקומות סתומים נסתייע המתרגם גם בנוסח היידי של מגלה טמירין.

בכל אותם המאמצים, ובכלל זה פרקי ביו־ביבליוגרפיה מפורטים על פרל הסופר והעסקן, לקרב את הספר אל קוראי האנגלית הרחוקים תכלית ריחוק מעולם ההווי המתואר לפנייהם, לא רק מבחינה כרונולוגית, נסתייע במוצהר דב טיילור במרבית ספרות־המחקר שקדמה לו והמוזכרת בספר. עם זאת, מתלווה בין השיטין פה־ושם נימה אקטואליסטית בעניין התפיסות השונות של רציונליזם ומיסטיציזם בקרב היהדות בת־זמננו. מהדורה רבת־היקף זו מעלה ביתר שאת את המשאלה להתקנת מהדורה עברית של מגלה טמירין מוערת ומבוארת כראוי, שתהיה מיועדת לקורא העברי בן־זמננו, וזאת בצירוף הנוסח בידיש בתרגומו ובעיבודו של המחבר למען קוראי יידיש של זמנו.⁶⁹

J. Davidson, *Parody in Hebrew Literature*, New York 1907, pp. 61-70. 66

S. Łastik, 'Z dziejów oświecenia żydowskiego', Warsaw 1961, pp. 120-123. 67

Joseph Perl, *Revealer of Secrets*. Translated with an Introduction and Notes by Dov Taylor. 68
Colorado-Oxford 1997.

בתחום פרסומי טקסטים של יוסף פרל, שהופיעו השנה תצוין עתה המהדורה המוערת 69 והמבוארת היטב על-ידי יונתן מאיר, של חיבורם הסאטירי המשותף מאת יצחק־בר ליינון (ריב"ל) ויוסף פרל דברי צדיקים (בהדרכתו של פרופ' ישראל ברטל, האוניברסיטה העברית). ראה: גלגוליו של מגלה טוד, קונטרס דברי צדיקים לריב"ל ופרל, ירושלים תשס"ב (בשכפול).